

О. М. Яремко,
кандидат юридичних наук,
доцент
І. О. Ониськів,
студентка

ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ У КОНТЕКСТІ ГУМАНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У статті досліджено відповідність інституту кримінальних проступків правовому гуманізму як обов'язковій засаді реформування кримінальної юстиції сучасної України. Автори дійшли висновку, що в умовах українського сьогодення запровадження інституту кримінальних проступків є передчасним кроком, так як відсутнє для цього теоретичне і законодавче підґрунтя, без яких наміри гуманізації можуть вилитись у репресивно-каральну систему кримінального судочинства.

Ключові слова: правовий гуманізм, кримінальні проступки, злочини, кримінальна юстиція, правова система, адміністративні проступки, покарання, стягнення.

В оточенні наукової юридичної еліти, у законодавчих кулуарах й серед суб'єктів правозастосування тривалий час точаться жваві дискусії щодо доцільності запровадження у кримінальну юстицію сучасної України інституту кримінальних проступків. Їх початком стала затверджена указом Президента України №311/2008 від 8 квітня 2008 року Концепція реформування кримінальної юстиції України [1] (далі – Концепція), котра задля ефективності «забезпечення прав і свобод людини» [2] та громадянина визначила стратегію дій держави в напрямку гуманістичного реформування кримінального судочинства. Запровадження ж інституту кримінальних проступків – одним із задумів даної реформи.

Нажаль, за чотири роки з моменту затвердження Концепції не можемо похвалитися рішучими кроками у даному напрямку. Наявність лише: 1) скупого у прийнятому 13 квітня 2012 року Кримінально-процесуальному кодексі України твердження щодо необхідності законодавчого відображення інституту кримінальних проступків [3]; 2) створеної 30 травня 2012 року Президентом України робочої групи з питань реформування законодавства про адміністративні правопорушення та запровадження інституту кримінальних проступків [4]; 3) кількох законопроектів про кримінальні проступки, «у яких застосовуються різні, взаємовиключні підходи» [5], і на адресу котрих звучить суттєва критика з боку провідних науковців і практиків як у сфері кримінального, так і адміністративного права дає підстави твердити, що наукові роз-

відки на кшталт нашої є нагальними в умовах правових реалій сучасної України.

Окремі дослідження інституту кримінальних проступків знаходимо у працях провідних вітчизняних науковців: В. І. Борисова, А. А. Музики, О. О. Кашкарова, В. М. Куця, О. Д. Кос, М. І. Хавренюка та ін. Більшість із них піднімає проблему неузгодженості положень про кримінальні проступки у запропонованих українському суспільству законопроектах із традиційними для вітчизняного кримінального права положеннями про злочини, покарання та кримінальну відповідальність.

Мета ж нашої статті полягає в дослідженні інституту кримінальних проступків у контексті проблеми гуманізації кримінальної юстиції сучасної України.

В українській юриспруденції розкриття змісту та соціальної цінності правового гуманізму як принципу діяльності органів кримінальної юстиції знаходимо у дисертаційному дослідженні на тему «Європейський правовий гуманізм як чинник реформування кримінально-процесуального права України», здійсненому С. Г. Пепеляєвим. Так, під гуманізмом слід розуміти соціально-філософську категорію, «яка відображає процес культурно-історичного виявлення соціально-сутнісних сил людини, як самоцінності, що виражається у взаємоповазі, взаємовизнанні особистої неповторності індивідумів, суспільного визнання її права на життя, свободу волевиявлення, фізичну, моральну, політичну недоторканність, захищених суспільством і його інститутами від втручання зовнішніх

сил, що можуть перешкоджати її обґрунтуванню, здібностям й умонастрою» [6, с. 13]. Правовий же гуманізм С. Г. Пепеляєв трактує «як принцип юриспруденції, пов'язаний із системою примусу, покарання, що має характер виховання в людині людяного, і системою юридичного примусу, захищає моральні якості людини, встановлює права й обов'язки в життєдіяльності людини» [7, с. 13].

Проголосивши на конституційному рівні побудову правової держави та визнавши людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищими цінностями (стаття 3 Конституції України) [8], Україна здійснила гуманістичне спрямування усіх своїх право- та державотворчих процесів. Не винятком є й правові перетворення, що тривають у сфері кримінального судочинства. Затверджена у 2008 році Концепція містить кілька нормативних положень щодо необхідності гуманізації кримінальної юстиції сучасної України. Так, у Розділі 1 «Загальні положення» мова йде про гуманізацію кримінального законодавства як про зміст та напрям реформування кримінальної юстиції, так і про принцип її побудови [9]. У цьому ж розділі знаходимо вимогу забезпечення кримінальним судочинством неухильного «дотримання прав особи в ході діяльності органів досудового розслідування та судів відповідно до вимог Конституції України та міжнародних договорів щодо прав людини, зокрема Конвенції про захист прав і основоположних свобод з урахуванням її тлумачення Європейським судом з прав людини» [10]. Відповідно Розділ 2 «Зміст та напрями реформування кримінальної юстиції України» наголошує на одному із підходів подальшої гуманізації кримінального законодавства – трансформуванні певної частини злочинів у кримінальні (підсудні) проступки, тобто на необхідності поділу кримінально караних діянь на злочини та проступки [11].

Зі змісту Концепції випливає, що політика кримінальних проступків як виду державної діяльності полягає «у здійсненні спеціальних заходів по боротьбі зі злочинністю, пов'язаних з переведення деліктів із категорії адміністративних проступків у кримінальні та декриміналізацією деяких злочинних проявів людської поведінки, шляхом вироблення та застосування» [12, с. 134] гуманного законодавства про кримінальні проступки.

Слід зазначити, що як серед звичайних громадян, так і серед представників наукової еліти знаходимо протилежні погляди на гуманність запропонованих українському суспільству пра-

вових норм, що у своїй сукупності утворюють інститут кримінального проступку. «Про яку гуманізацію кримінальної відповідальності може йтися, якщо адміністративні делікти раптом перетворюються на кримінальні проступки?» – з подивом твердить вітчизняний юрист-науковець А. А. Музика [13]. Він переконаний, що це призведе не до розвантаження кримінального законодавства, а до суттєвого завантаження, шляхом «перетягування» норм про адміністративну відповідальність за певні правопорушення у Кримінальний кодекс України, тобто перетворення адміністративних деліктів у кримінальні проступки.

У створенні інституту кримінальних проступків Л. Курінний вбачає певний етап гуманізації кримінального права України, оскільки у кримінальні проступки «перетворюватимуться» не лише певні адміністративні проступки, але й нетяжкі злочини. Проте, водночас застерігає, що перетворення у кримінальні проступки окремих адміністративних правопорушень містить небезпеку можливої «криміналізації» соціальної активності населення [14]. На нашу думку, з даною пересторогою варто погодитись, адже, зрозуміло, що законодавчо «криміналізуючи» адміністративні проступки, ми тим самим змінюємо правовий статус потенційних осіб, котрі переступили межу закону: на сьогодні він визначається адміністративним законодавством, а завтра – впливатиме зі змісту кримінально-правових норм. Проте, виникає питання: «У полі якого законодавства людина відчуватиме себе більш захищеною: чинного адміністративно-деліктного, із характерним для нього репресивно-каральним привкусом, чи реформованого кримінального, увідповідненого міжнародним стандартам та іноземному досвіду?»

Як зауважує О. О. Кашкаров, з моменту проголошення незалежності Україна так і не зуміла свою адміністративно-деліктну доктрину позбавити «від атавізмів радянського права, пріоритетом якого був захист виключно інтересів держави, що неприпустимо у демократичній державі» [15, с. 237]. Демократичні держави трактують адміністративну відповідальність як відповідальність адміністрації (суб'єкта владних повноважень) перед фізичними або юридичними особами. Продовжуючи базуватись на принципі пріоритету інтересів держави, вітчизняне адміністративне законодавство відверто суперечить аксіологічному положенню Конституції

України про забезпечення прав і свобод фізичних осіб як головне завдання держави. Хоча прийняття Кодексу адміністративного судочинства України уже є певним кроком у відображенні на галузевому рівні даного конституційного положення.

Значна частина вітчизняних адміністративно-правових норм за своїм походженням та за своєю природою є кримінально-правовими: 1) передумовою виникнення інституту адміністративної відповідальності у 20-ті роки ХХ століття було ідеологічне міркування радянських політологів та ідеологів, які намагались довести зверхність соціалістичної держави над капіталістичним суспільством, шляхом зниження рівня злочинності, декриміналізувавши найбільш поширені суспільно-небезпечні явища (наприклад, дрібна крадіжка та дрібне хуліганство); 2) всі інститути Загальної частини КупАП (за винятком адміністративно-деліктних стягнень) запозичені з кримінального права; 3) адміністративно-деліктне законодавство містить норми кримінально-правового характеру (з однієї сторони, не є адміністративними, оскільки відносини, що ними охороняються, не мають жодного стосунку до державного управління або місцевого самоврядування, а з іншої, не є злочинами, бо не містять у собі великої суспільної небезпеки); 4) адміністративно-деліктне законодавство передбачає непритаманні адміністративній відповідальності стягнення, які носять репресивний характер (адміністративний арешт, виправні та громадські роботи, а також конфіскація майна) [16, с. 237].

Саме наявність у суспільстві діянь, котрі, з однієї сторони, не є адміністративними, так як не стосуються правопорушень у сфері державного управління або ж у сфері місцевого самоврядування, та, з іншої сторони, за характером та ступенем суспільної небезпеки різняться від злочинів, – основна підстава виділення в українському законодавстві категорії кримінальних проступків. Розподіл кримінальних правопорушень на злочини та кримінальні проступки сприятиме детальнішій диференціації кримінальної відповідальності, на відміну тої, котра існує в Україні на даний час. Що в свою чергу забезпечить реалізацію справедливого та гуманного кримінального судочинства.

Котре ж місце у тріаді «кримінальні проступки – злочини – адміністративні проступки» займатимуть кримінальні проступки? Оскільки

кримінальні проступки становлять невелику суспільну небезпеку, злочини – велику, а адміністративні проступки – малу, то відповідно за рівнем своєї суспільної небезпеки кримінальні проступки повинні займати проміжне становище між адміністративними проступками та злочинами.

Переведення окремих злочинів у категорію кримінальних проступків – безперечно важливий крок на шляху утвердження антропоцентричних засад кримінального законодавства. Як уже зазначалося, концепція, котра є предметом нашого дослідження, пропонує зарахувати до кримінальних проступків «окремі діяння, що за чинним Кримінальним кодексом України відносяться до злочинів невеликої тяжкості», проте, «які відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства визначатимуться законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки» [17]. Як бачимо, на українського законодавця Концепція «звалила» досить складну та клопітку працю: крізь призму принципу гуманізму з-посеред існуючих в чинному законодавстві криміналізованих діянь відокремити ті, котрі не становлять для суспільства значного ступеня небезпеки. Адже помилки законодавця в даному процесі можуть призвести як до лібералізації кримінальної відповідальності, тобто «нівелювання самої кримінальної відповідальності (перетворення її у фарс, на кшталт звільнення від неї мажорів) або навпаки, обтяження відповідальності» [18]. І головне, як застерігає Л. Курінний, «не забути б про інший бік такого впливу – потерпілу особу, бо за цим явищем щось не видно, щоб за неї хтось активно би дбав. А безмежна гуманність щодо винуватих частіше за все перетворюється на свою протилежність [19].

Щоб формування інституту кримінальних проступків здійснювалося у межах гуманістичних ідей, він має ґрунтуватися на: багатовікових національних традиціях правотворення і судівництва; положеннях вітчизняного права, які пройшли перевірку часом і виправдані практикою; прогресивних інститутах правових систем держав Європейського Союзу, а також нормах міжнародного права [20]. Адже європейські держави «давно дійшли висновку, що у сфері кримінального права не може бути лише одного різновиду каранних діянь (злочину) за їх небезпекою для суспільства, ступенем караності та правовими наслідками для винуватця» [21]. Ін-

ститут кримінальних проступків не є новим і для вітчизняного права. «Так, Кримінальне уложення Російської імперії 1903 р., яке діяло і на території України, поділяло всі кримінально карані діяння на тяжкі злочини (тягли за собою смертну кару, каторгу чи заслання), злочини (за них передбачалося ув'язнення у виправному домі, фортеці чи тюрмі) та проступки (каралися арештом або штрафом)» [22, с. 572]. Переконані, за умови врахування попередніх досягнень України та іноземних держав у сфері кримінального права, правові норми, що становитимуть інститут кримінальних проступків, в майбутньому не виявляться невдалим експериментом правотворення та правозастосування державної влади, котрий не більш вдало «відобразиться» на житті не одного пересічного українця.

У визначенні кола злочинних проступків корисно враховувати правозастосовну практику судів у справах про злочини невеликої тяжкості, практику осіб про звільнення від кримінальної відповідальності, а також ставлення громадян до тієї чи іншої правової норми. Оскільки норма права, котра відповідає уявленню про неї індивіда, діє значно ефективніше.

Слід зазначити, що суспільство, як і більшість юристів, сьогодні ще не готове сприйняти концепцію «кримінального проступку». Це пояснюється ставленням громадян України до кримінальної відповідальності, з якою пов'язані в минулому не тільки репресії, що застосовувалися до них, а й обмеження до осіб, що притягувалися до цього виду відповідальності, які проявлялися у встановленні перешкод для зарахування на державну службу, на роботу у правоохоронних органах, використаннях їх на відповідальних посадах державних підприємств тощо. Тому на перехідний період на час формування громадської свідомості щодо доцільності регулювання кримінальним правом відповідальності за кримінальний проступок деякі українські науковці пропонують назвати такі проступки терміном, похідним від органу, який розглядає справи щодо них, – «підсудні проступки», і передбачити їх, поряд з адміністративними проступками, в іншому кодифікованому акті, який можна було б назвати Кодексом України про підсудні та адміністративні проступки [23, с. 576].

Гуманістична наповненість усіх правових явищ, в тому числі й інститутів права, – це тенденція розвитку сучасного правового мислення,

котре прагне до безпечної та гармонійної діяльності. Проте, реформування кримінальної юстиції України, шляхом запровадження у ній інституту кримінальних проступків, має розпочатися насамперед із докорінних змін у правовій свідомості, у правовому мисленні самої людини – і юриста фахівця, і пересічної людини – суб'єкта права. Як констатує сучасний філософ права В. М. Братасюк: «ні правотворча, ні правозастосовна діяльність не відбуваються без участі людини-носія правосвідомості та юридичного мислення» [24, с. 16].

Отже, усе вище досліджене дає підстави констатувати, що в умовах реалій українського сьогодення, у вітчизняній правовій системі маємо ситуацію за якої досить проблематично впровадити ідеї про кримінальні проступки, котрі за своєю суттю, на наш погляд, є гуманними (сприяють глибшій диференціації кримінальних правопорушень, а відповідно, справедливому притягненню до кримінальної відповідальності осіб, котрі їх вчинили; передбачають більш сприятливі для особи правові наслідки у вигляді відсутності судимості, не суворих видів покарань тощо). Це, насамперед, пов'язано із ставленням нашого суспільства до кримінального права як репресивно-карального та неузгодженість кроків державної влади у здійсненні правового реформування. Такі неузгодженості, насамперед, сприяє відсутність в Україні ґрунтовних наукових досліджень на предмет інституту кримінальних проступків. А здійснення, вважаємо, правових реформ, без належного їх наукового обґрунтування є лише «реформами за ради реформ».

Література

1. Указ Президента України «Про затвердження Концепції реформування кримінальної юстиції України» від 8 квітня 2008 року №311/2008//

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=311%2F2008&myid=4/UMfPEGznhhSTH.Zi2EWzA.HdlPosggkRb11c>.

2. Указ Президента України «Про затвердження Концепції реформування кримінальної юстиції України» від 8 квітня 2008 року №311/2008//

<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=311%2F2008&myid=4/UMfPEGznhhSTH.Zi2EWzA.HdlPosggkRb11c>.

3. *Кримінальний* процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року // Голос України. – 2012. – 19 квітня. – № 90–91.

4. *Розпорядження* Президента України «Про робочу групу з питань реформування законодавства про адміністративні правопорушення та запровадження інституту кримінальних проступків» від 30 квітня 2012 року №98/2012-рп // Офіційний вісник Президента України. – 2012. – 5 червня. – №19. – Ст. 73.

5. *Кримінальний* проступок – нова правова реалія. Частина III // Юридичний вісник України. – 2012. – 10 липня. – №27. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.yuricom.com/ua/analytical_information/?id=11843

6. *Пепеляєв С. Г.* Європейський правовий гуманізм як чинник реформування кримінально-процесуального права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.12. «Філософія права» / С. Г. Пепеляєв ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2005. – 18 с.

7. *Пепеляєв С. Г.* Європейський правовий гуманізм як чинник реформування кримінально-процесуального права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.12. «Філософія права» / С. Г. Пепеляєв ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2005. – 18 с.

8. *Конституція* України від 28 червня 2012 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

9. *Указ* Президента України «Про затвердження Концепції реформування кримінальної юстиції України» від 8 квітня 2008 року №311/2008// <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=311%2F2008&myid=4/UMfPEGznhhSTH.Zi2EWzA.HdlPosggkRbl1c>.

10. *Указ* Президента України «Про затвердження Концепції реформування кримінальної юстиції України» від 8 квітня 2008 року №311/2008// <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=311%2F2008&myid=4/UMfPEGznhhSTH.Zi2EWzA.HdlPosggkRbl1c>.

11. *Указ* Президента України «Про затвердження Концепції реформування кримінальної юстиції України» від 8 квітня 2008 року №311/2008// <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=311%2F2008&myid=4/UMfPEGznhhSTH.Zi2EWzA.HdlPosggkRbl1c>.

[=311%2F2008&myid=4/UMfPEGznhhSTH.Zi2EWzA.HdlPosggkRbl1c](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=311%2F2008&myid=4/UMfPEGznhhSTH.Zi2EWzA.HdlPosggkRbl1c).

12. *Кос О. Д.* Кримінальний проступок, як структурний елемент політики в сфері боротьби зі злочинністю / О. Д. Кос // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск. 2012. – №5. – С. 130-134.

13. *Кримінальний* проступок – нова правова реалія. Частина III // Юридичний вісник України. – 2012. – 10 липня. – №27. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.yuricom.com/ua/analytical_information/?id=11843

14. *Курінний* Лесь. Кримінальний проступок : ліві двері справа / Л. Курінний // Юридичний вісник України. – 2012. – №23. – 9-15 червня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.yuricom.com/ua/legal_bulletin_of_Ukraine/

15. *Кашкаров О. О.* Передумови реформування Кримінального кодексу України та створення законодавства про кримінальні проступки / О. О. Кашкаров // Форум права. – 2009. – №1. – С. 236–241.

16. *Кашкаров О. О.* Передумови реформування Кримінального кодексу України та створення законодавства про кримінальні проступки / О. О. Кашкаров // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 236-241.

17. *Указ* Президента України «Про затвердження Концепції реформування кримінальної юстиції України» від 8 квітня 2008 року №311/2008// <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=311%2F2008&myid=4/UMfPEGznhhSTH.Zi2EWzA.HdlPosggkRbl1c>

18. *Курінний* Лесь. Кримінальний проступок : ліві двері справа / Л. Курінний // Юридичний вісник України. – 2012. – №23. – 9-15 червня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.yuricom.com/ua/legal_bulletin_of_Ukraine/

19. *Курінний* Лесь. Кримінальний проступок : ліві двері справа / Л. Курінний // Юридичний вісник України. – 2012. – №23. – 9-15 червня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.yuricom.com/ua/legal_bulletin_of_Ukraine/

20. *Указ* Президента України «Про затвердження Концепції реформування кримінальної юстиції України» від 8 квітня 2008 року

№311/2008// <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=311%2F2008&myid=4/UMfPEGznhhSTH.Zi2EWzA.HdlPosggkRbl1c>

21. Курінний Лесь. Кримінальний проступок : ліві двері справа / Л. Курінний // Юридичний вісник України. – 2012. – №23. – 9–15 червня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.yuricom.com/ua/legal_bulletin_of_Ukraine/

22. Виконавча влада і адміністративне право : Навч. посіб. / [За заг. ред. В. Б. Авер'янова]. – К. : Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. – 668 с.

О. М. Яремко, И. И. Онискив

Институт уголовных проступков в контексте реформирования уголовной юстиции современной Украины

В статье исследовано соответствие института уголовных проступков правовому гуманизму как обязательному принципу реформирования уголовной юстиции современной Украины. Авторы пришли к выводу, что в условиях украинской правовой действительности введение института уголовных проступков является преждевременным шагом, так как отсутствуют для этого теоретическая и законодательная базы без которых намерения гуманизации могут вылиться в репрессивно-карательную систему уголовного судопроизводства.

О. М. Yaremko, I. I. Onys'ko

Institute criminal offenses in the context of criminal justice reform modern Ukraine

The article examines compliance institute criminal offenses necessarily legal humanism as the basis for reforming criminal justice in modern Ukraine. The authors concluded that in the present Ukrainian introduction of criminal offenses is premature, as no for the theoretical and legal basis, without any intention of humanization can result in repressive and punitive criminal justice system.

23. Виконавча влада і адміністративне : Навч. посіб. / [За заг. ред. В. Б. Авер'янова]. – К. : Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. – 668 с.

24. Братасюк В. Правова реальність як форма прояву інтелектуальної традиції епохи (на матеріалах романо-германської правової сім'ї) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / В. Братасюк. – К.: 2005. – 17 с.